
אבני מורשת
תקשורת לנכסי מורשת מוחשית
מי נטע את
השקמים ברחוב
המלך ג'ורג'?

רחוב המלך ג'ורג' בשנות ה-40 של המאה הקודמת. משמאל נראה הקצה המזרחי של שכונת הצריפים נורדיה. השיקמים הרחוקים שבמרכז התצלום הם אלה שטיפסתי עליהם בילדותי.

השיקמים של רחוב המלך ג'ורג' בתל-אביב הם חלק מנוף ימי ילדותי. סבי וסבתי התגוררו מאז שנות ה-30 של המאה הקודמת באחד הצריפים המזרחיים של שכונת נורדיה, שניצבו על אם הדרך מיפו לסומייל. לאחר שהוענק לקטע זה של הדרך השם רחוב המלך ג'ורג' החמישי, ב-1935, קיבל הצריף את המספר 67, שהתנוסס עליו עד שנהרס בשנות ה-70, כדי לפנות מקום למיכלול "דיזנגוף סנטר". אחת ממעלותיו של הצריף הזה היו השיקמים שניצבו לפניו וקראו לי תמיד לטפס עליהם וכך נצרבו בזכרונותיי מאותם ימים. לא פלא, שעד היום, בגילי המתקדם, עולים בי רגשות חמים בכל פעם שאני עובר על פני השיקמים הללו. רגשות אלה הם שהביאו אותי להכין מצגת זאת, מעין פינה של המדור "נעים להיזכר" הפרטי שלי.

בני גבירצמן

פגות שיקמה מבשילות, בעונת הסתיו (תצלום: ד"ר אבישי טייכר)

השיקמה (פיקוס השיקמה ממשפחת התותיים) איננה "ילידת הארץ". מקורה באפריקה, שם היא מתרבה באורח טבעי, בזכות צירעת הפיקוס, המטילה את ביציה בפרי השיקמה ותוך כדי כך מאביקה אותו. בארץ אין צירעה כזאת וכל עצי השיקמה הגדלים כאן מאז ימי קדם, החלו את דרכם כייחורים (ענפים צעירים), שנשתלו בידי אדם.
השיקמה טופחה בארץ במשך אלפי שנים על ידי חקלאים, בזכות פירותיה ובזכות הקורות האיכותיות שהופקו מגזעיה וענפיה. לא פלא שהיא מוזכרת כמה וכמה פעמים בתנ"ך ובמדרשים. השיקמה נודעה גם באריכות ימיה, כנאמר במדרש בראשית רבה: "כימי העץ ימי עמי; כשיקמה הזאת שהיא עושה בארץ שש מאות שנה"

הנביא עמוס מעיד בתנ"ך על עצמו, שהוא אחד מפשוטי העם, שכן הוא "בוקר ובולס שיקמים". מקובל לחשוב, שהבליסה היא ניקוב ידני של קליפת פרי השיקמה בעודו ירוק וסיכתו בשמן, כדי להקדים את הבשלתו או כדי להגדיל את מתיקותו. הקישור בין הבליסה לבוקרים נובע כנראה מכך, שבעליהם של עצי שיקמה היו מתירים לרועים להעלות את עדריהם למירעה על קרקעותיהם ובתמורה היו הרועים בולסים את הפירות לטובת בעלי הקרקע.

הבליסה חייבה השקעה מרובה של עמל, בעוד שגידול תאנים, למשל, אינו מצריך בליסה כלל והתאנים אף מתוקות בהרבה מפרי השיקמה. יבוא עץ זול ארצה, החל בסוף המאה ה-19, הפחית גם את ניצול הקורות מעץ השיקמה. לא פלא, איפוא, שבתקופה המודרנית פג רצונם של החקלאים לטפל בשיקמים ומספר העצים הללו התדלדל והלך בכל רחבי הארץ. כיום נמצאת השיקמה ברשימת העצים המוגנים בישראל.

תצלום: פרל ג'נקינס

פרי השיקמה (בתצלום מימין) נקרא פגה. בערבית: ג'ומז, כשמו של העץ כולו.

הפרי גדל בראש ענפים דקים, הבוקעים ישירות מגזע העץ (בתצלום משמאל) ובעיקבות השם הערבי הם נקראים גמזיות.

יפו, סומייל ודרך סומייל במפת הקרן לחקירת ארץ ישראל. המפה נושאת את התאריך 1888, אבל המדידות שלפיהן שורטטה, נעשו ב-1877. דרך סומייל (שסומנה על ידי בחץ אדום) נראית במפה זאת עירומה כליל מצמחייה. מאחר שהמפה מציינת צמחייה במקומות רבים, יש לשער שכאשר נעשו מדידותיה בשטח, דרך סומייל אכן הייתה חפה לחלוטין מעצים.

בפינה השמאלית למטה, תצלום אווירי שנעשה על ידי מטוס גרמני בנובמבר 1917, לאחר שהבריטים כבשו את כל האיזור שמצפון ליפו עד הגדה הדרומית של הירקון. בחלק המוגדל של התצלום נראית דרך סומייל כשעצי שיקמה רבים ניצבים לאורכה ומגיעים כמעט עד אחוזת בית, הלא היא תל-אביב בימיה הראשונים.

צ

דרך סומייל

סומייל

השיקמה העתיקה ביותר בתל-אביב,
ברחוב ציהתל"י ביפו

אז מתיי ניטעו השיקמים לאורך דרך סומייל – ועל ידי מי?
התשובות לשאלות אלה אינן חותכות, כי לא מצאתי כל מיסמך רשמי בנושא. מלבד זאת יש לזכור, שלגזע השיקמה אין טבעות שנתיות ולכן אי אפשר לקבוע את גילו על ידי ספירת הטבעות הללו – שיטה מקובלת בבדיקת גילם של עצים אחרים. לכן קביעת גילו של עץ שיקמה היא בגדר השערה בלבד.
כיום מקובל לחשוב, שעץ השיקמה הקשיש ביותר בתל-אביב ניצב ביפו, ברחוב בעל השם הבלתי אפשרי ציהתל"י (ראשי התיבות הפותחות את הפיוט ציון הלא תשאלי לשלום אסירייך, שחיבר יהודה הלוי לפני 950 שנה). גילו של העץ הזה נאמד במאתיים שנה. לאור מה שעולה ממפת ה-PEF לעיל, סביר להניח, שהעצים הצעירים יותר, ברחוב המלך ג'ורג', ניטעו אחרי המדידות בשטח שלפיהן שורטטה המפה, כלומר אחרי 1877. אם אכן כך הדבר, הרי שכיום עצים אלה הם בני כמאה וארבעים שנה.

ומי היו הנוטעים?
לדעתי, היו אלה חקלאים ערבים מסומייל, שעיבדו את השדות מסביב לכפר. נטיעת השיקמים לאורך הדרך ליפו איפשרה להם ליהנות מפריים ומקורות העץ שלהם, מבלי שיצטרכו להקצות להם קרקעות ראויות לעיבוד. מה גם שהדרך נתנה להם גישה נוחה לעצים, בכל עת שיחפצו בכך.

ב-1921 עדיין לא הייתה דרך סומייל סלולה, כפי שמעיד תצלום זה מאותם ימים.

אורחת גמלים פוסעת בדרך סומייל
בשנות ה-20, בטרם נסלל בה כביש.
עץ השיקמה הנראה בתצלום ניצב
גם כיום בפינת רחוב בר-גיורא.
הבית הלבן, הראשון בשורת
הבניינים שבמרכז התצלום, נמצא
בפינת רחוב הנביאים.

השם "דרך סומייל" החזיק מעמד לפחות עד 1925, כפי שמעידה חותמת הדואר על מעטפת המכתב שקיבל אבי מדודו באודסה באותם ימים.
הכתובת המתנוססת על המעטפה היא:
מ. גבירצמן
רחוב סומייל
אצל שכונת שפירא (כיום - סימטה אלמונית),
בית הרצקה,
תל-אביב.

זמן מה לאחר קבלת המכתב, ניתן לדרך סומייל, לכל אורכה, השם רחוב הכרמל.

שדרת השיקמים הייתה מעין "ריאה ירוקה" לתושבי שכונת הצריפים נורדייה הסמוכה. בתצלום, מאמצע שנות ה-20, נראים כמה מתושבי השכונה, במיפגש בצל השיקמים

סלילת חלקו הצפוני של רחוב הכרמל החלה רק ב-1926, אבל בגלל אילוצי תקציב, נמשכו העבודות כמה שנים. רק במאי 1931 הוחלט על סלילת הקטע האחרון של הרחוב, כפי שמעידה להלן הידיעה ב"דבר" מאותם ימים:

המשך כביש הכרמל

החלה סלילת הכביש לשכונת השכנים ב' (המשך הכרמל, מקרן רחוב בוגרשוב צפונה). לשם עבודה זו הלותה „חברת התישבות עממית בצפון" לעירית ת"א סך 600 לא"י.

בתצלום: פועלות צעירות מכינות ב-1926 את התוואי לסלילת רחוב הכרמל, למרגלות השיקמים שליד "מצודת זאב" של ימינו. (מאוסף התצלומים של עדה מימון; "בתמונה")

סוף סוף – רחוב הכרמל סלול
למשעי לכל אורכו

סתם יום של חול ברחוב הכרמל בשנות ה-20

שיירות הגמלים ועדרי הצאן שהוליכו הערבים ברחוב הכרמל, הישרו אווירה כפרית ומזרח-תיכונית על כל הסביבה. הוסיף על כך, בוודאי, הריח הכבד שהפיצו גללי הגמלים והעיזים, שכיסו את הרחוב עד אשר טואטאו בידי פועלי הניקיון של העיריה.

התמונות הפסטורליות של שיירות הגמלים ועדרי הצאן היו במשך עשרות שנים שיגרה רגילה לאורך הרחוב. אולם עם פרוץ מלחמת העצמאות וכיבוש יפו בידי האצ"ל וההגנה, חדלו אורחות והגמלים נעלמו לחלוטין מהנוף התל-אביבי.

חלקו הצפוני של רחוב הכרמל, בתחילת שנות ה-30. בקצהו הרחוק של הרחוב נראית שדרת השיקמים.

השיקמים ברחוב הכרמל הפכו ב-1933 לזירת מאבק ציבורי, לאחר שמישהו בעיריה החליט לכרות אותם, כי הם מפריעים לזרימת התנועה (המודעה מימין). התגובות הנזעמות, כגון המכתב להלן, עשו את שלהן והשיקמים ניצלו

אל תניפו גרזן!

(מכתב גלוי לעיריית תל אביב)

בצער ותמהון רב קראנו את המודעה העירונית על הזמנת כורתים לשקמים שברחוב הכרמל.

כנראה, הרבה יותר קל לגדוע מאשר לנטוע. על התחלת העבודה ב„גן מאיר" טרם הודיעו שליטי העיר, על סידור גנות ופנות מרגוע בחלקי עירנו, הצמאים לאויר עוד לא שקדו, אולם על שדרה יפה זו של שקמים עתיקות הימים שזכו בה מן ההפקר ושהדר השיבה חופף עליהן, יצא הדין להיעקר.

כניה ובוניה של העיר העברית הצעירה דנו את ט"ז האורחים העתיקים ביותר בתל אביב בדין כרת. האמנם לא יימצא בכל העיר מליץ יושר שיגן על יצורים אלמים אלה, רבי ההוד והתפארת, ויצליח להעביר מעליהם את רוע גזר הדין?

עיריות הקטנות מתל אביב והעשירות ממנה בעצי נוי ובגני חמד מוציאות בכל העולם כספים לרוב כדי לשמור מכל משמר על מתנות הטבע הנשגבות שנפלו בחלקן, ואילו אנו, הרוצים לשוב לחיים טבעיים ובריאים, מוכנים לעקור משורש שורה שלמה של עצים מצלים שנשארו עוד לפליטה בעיר זו אבולת השמש והאבק.

מעשה זה העומד להיעשות על ידי שליטי העיר יהיה הטא שאין לו כפרה בלפי יצירת הנשגב של הבורא, כלפי יופי העיר ובלפי הרגשתם האסתיטית של כל אנשי התרבות בה.

שום דרישות מעשיות לתיקוני התנועה ושום טעמים אחרים של פרטים רודפי בצע לא יצדיקו את המעשה המחפיר, אם ייעשה. יופקעו נא מטרים אחדים של המגרשים משני צדי הרחוב, אם יש צורך בדבר, אבל בשקמים היפות והעתיקות, שציירינו ציירו אותן ומשוררינו שרו עליהן — אל תשלחו יד!

יעמדו נא לדורות במקומן כמתת התפארת היחידה שנשארה עוד מידי הטבע בגבולות תל אביב.

תגן נא העיריה עליהן על יקי גידורן מכל צד וסידור גנות קטנות בין שקמה לשקמה בשביל ההלבים העיפים.

יזון נא את עיניו עוד הרבה שנים כל אזרח חדש וצעיר בעיר זו מתפארתם ויפים של ראשוניי הישוב בתל אביב, ותהי נא השמירה עליהם והדאגה לקיומם ביטוי לרגשות תודתנו והוקרתנו להם.

ועד אגודת אמני א"י

(החתומים): נחום גוטמן, חיים גליקסברג, שמואל עובדיהו

עקירת עצים עתיקים ברחובות

(הכרזה פומבית).

הננו מכריזים בזה על קבלת הצעות לעקירת עצי השקמות ואקליפטוסים ברחובות הכרמל ויהודה הלוי.

פרטים אפשר לקבל אצל המהנדס העירוני במשרדי המחלקה הטכנית חדר מס. 3, רחוב ביאליק מס. 21 בשעות העבודה.

את ההצעות, במעטפות סגורות יש לשים בהיבה המיועדת לכך, במזכירות העיריה עד יום **שלישי 11 ליולי ש. ז.**

אין העיריה מתחייבת לקבל את ההצעה הזולה ביותר או איזו הצעה שהיא.

עירית תל־אביב

28 לחודש יוני 1933.

המלך ג'ורג' החמישי במלוא הדרו

ב-1935 נכנס לתמונה המלך ג'ורג' החמישי, השליט העליון (לפחות תיאורטית) של האימפריה הבריטית, כולל ארץ ישראל המנדטורית. לרגל מלאת 25 שנה למלכותו, החליטה עיריית תל-אביב לקרוא על שמו אחד מרחובות העיר והבחירה נפלה על רחוב הכרמל. אולם כדי שלא לוותר לחלוטין על השם הזה, הוחלט לחלק את רחוב הכרמל לשניים. חלקו הדרומי (הוא שוק הכרמל של ימינו) נותר עם השם הקודם ואילו שם המלך ניתן לחלקו הצפוני, שמעבר לכיכר מגן דוד. בתצלום למטה: הכיכר וקצה רחוב המלך ג'ורג', בסוף שנות ה-30.

דיווח של העיתון "דבר", למחרת הטקס

תנובת רח' המלך ג'ורג' בתל־אביב

לראות בתמונה מתאספים כמה אלפי אדם. העיריה השתדלה להוג את הטורף בפאר. שורת השקפים תעתיקות מבאמצע הכביש הוקמה אכסדרות מקושטות בענפי ברוש ופרחי צפרון. על זויתן אותיות לטיניות גדולות G. R. (המלך ג'ורג). כאן נמתחו התוטים שפתיחת הרחוב מסתמלת בחזונם. לפי אכסדרות אלה הועמדו משני צדי הרחוב עמודי־ברזל ענקיים. מצד שמאל מכסדרתיים מקושטת שמיחים לקבלת פני האורחים. שלש הרחוב בגמה שני דגלים, עברי וברישי, עשויים להדי את כמסך במשיכת חוט־שני. דגלים נבריים וברישים הגפו על האכסדרות. עמודות הכבאים ניענה.

נתאספו הברי מועצת העיריה, הקונסולים ומוזמלים אחרים וקהל רב. טורים פיזמו על הסדר. נציב המחוז (תפקל בנגינת התימנון האנגלי. מר ... קרא את אגרת תל־אביב שהיתה מורפסת עברית ואנגלית ונתת במשיבת החוט את שלטי־הרחוב. מר ... חשיב "בבא בזה במחוז הנגב של הוד מעלתו הנציב העליון, שהגתו בא הבות הישר בארץ ישראל של הוד מעלתו המלך ג'ורג' החמישי".

"הוד מלכותו", אמר, "מולך על האימפריה או קהילת העמים (תואר זה לא בא בהרגום העברי שהיה מבן מקודם) ובתוך גבולותיה הוסים עמים בני גזעים ודתות רבים. בתוך האימפריה הזאת ובעצם גם בכל העולם כולו נחזה שם הצדק הבריטי לרכד מקובל. ארץ־ישראל באה תחת שלטון הוד מלכותו רק בזמן האחרון, כי ימי המנדט הם רק מאמצע שנות מלכותו. משמח הוא למצוא כי שנת מנדטורי חדש זה כשר תתף יחד עם החברים הותיקים של האימפריה הבריטית בהצרצת אהבתו של המלך את הצדק, המשפט והשלום. הערצה זו מובחה, ע"י חבות האכסנות ואותות החיבה אשר היה לי העונג לשמוע הביקר גם ביפו וגם בעירכם תל־אביב, וע"י הכבוד המיוחד אשר בו כיבדאהו בשתי ערים אלה".

המיום — דברי הותה, מר פרוסכוגזר את ההזטים שמנרו את האכסדרות. התזמורת ניגנה את תמיסמן הבריטי ואת "ההקוה". תקהל מחה בף... בגמרת התגינה.

שלטי הרחוב התרשים הודבקו על בתי הרחוב עוד אתמול. מעל בתי טוסדות בעיר מתנפנפים דגלים עברים ובריטים.

לפני הגינה זו נתקיימה הגינה דומה לזו ביפו. שם נתכבה רחבת וגינת נאות — גבה מזרקה גדולה — על שם המלך. חטקס היה כמו בתל־אביב. ראש העיריה נאם ונציב המחוז השיב. הרחוב נקרא על שם המלך ג'ורג' עוד בראשית המיבוש הבריטי, מקודם נקרא או על שם ג'מאל פחה, שנטע אותן בימי המלחמה.

הבית בפינת רחוב בורוכוב, שלפניו נערך הטקס

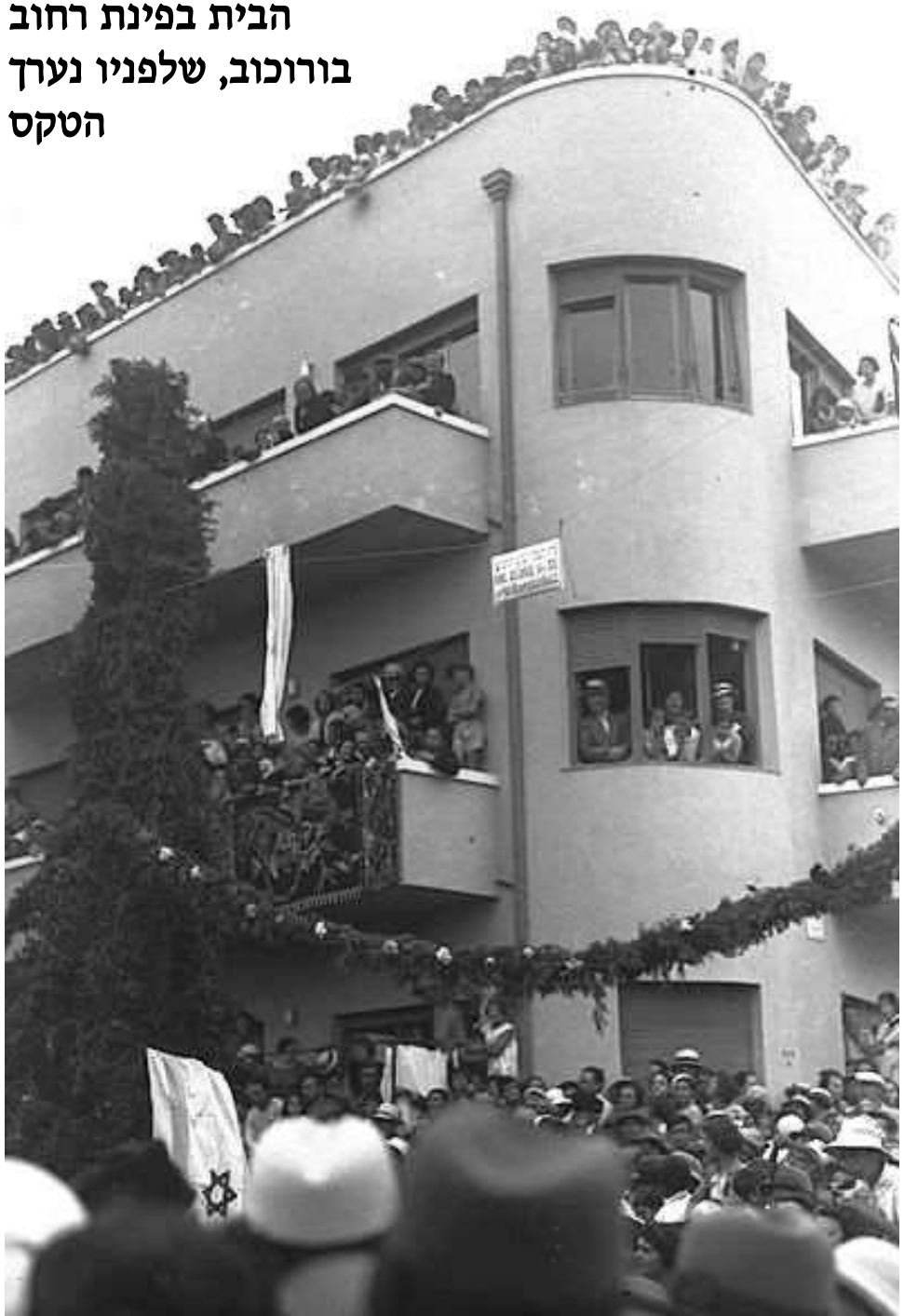

עירית תל-אביב

מודעה עירונית מס' 12

ליובל הכתרת ה. מ.

המלך ג'ורג' והמלכה מרי

בששי לירח מאי 1935 יחגג בכל ארצות הממלכה הבריטית והעומדות תחת חסותה, חג יובל ההכתרה של ה. מ. המלך ג'ורג' החמשי והמלכה מרי, ירום הודם.

היום הזה הוא חג לכל האמפריה הבריטית הגדולה וגם לכל עמי התרבות, כי העם האנגלי וראשי ממשלתו הם העומדים תמיד בראש האנושיות המתקדמת, בראש תנועת השלום העולמי ושלטון היושר, הצדק והשויון בין איש לאיש ובין עם לעם.

יום זה הוא חג גם לנו, יהודי ארץ־ישראל והעולים כולו, כי בימיהם של ה. מ. המלך ג'ורג' החמשי והמלכה מרי ניתנה הכרות־בלפור ההיסטורית להקמת בית לאומי לישראל במולדתו הקדומה ולהתחדשו במשפחת העמים החיים על אדמתם.

בימי המלכות הבריטית הקיימת החל העם הבריטי האדיר בעמים להגשים את חזון הגאולה שעם ישראל נשא אתו בנדודיו במשך דורות רבים. בימי המלכות הבריטית הקיימת פרק מעליו חלק מן העם העברי עול שעבוד וגלות, וזכה להיות נגאל בארצו. בימי המלכות הבריטית הסיימת החלה תקומתו המדינית של עם ישראל.

אסירי תודה אנו, איפא, לאלה אשר הריטו את גם גאולתנו ועדי להתגאות מעברות לתקות. וזה אשר העם הבריטי הגדול העטר ליטננו הוגג את יום ההכתרה של בית מלכותו הנפאר — הוא גם תגנו.

לזכרון היום ההיסטורי הזה בשביל הדורות הבאים, החליטה עיריית תל־אביב ולקרוא בשם „רחוב המלך ג'ורג' החמשי" את רחוב הכרמל, החל מ„כבר מגן דוד" פנת רחוב אלנבי, ועד „כבר מלכי ישראל" בין שדרות דוד המלך מזה ובין רחוב שלמה המלך מזה.

טכס פתיחת הרחוב יערך ברחוב הכרמל בפרכת רחוב בורוכוב ביום כ' 6 במאי בשעה 11^{15} לפני הצהרים במעמד באי־כח ממשלת ארץ־ישראל וממשלות ערות וחברי מועצת העיריה. במעמד זה תקרא אגרת הברכה מאת תל־אביב לדוד מלכותו.

תושבי תל־אביב מתבקשים לבוא בהמוניהם ולהשתתף בטכס פתיחת הרחוב על שם ה. מ. המלך ג'ורג' החמישי ירה.

כן מתבקשים תושבי תל־אביב להניף ביום חג ההכתרה דגלים בריטים ועברים.

עירית תל־אביב.

תיא. בית בוסן הדפסה
2.5.35

רשות מסחרר הוא

במת הכבוד, שממנה הושמעה ההכרזה על שמו החדש של הרחוב, מוקפת בתושבי תל-אביב שנענו בהמוניהם לקריאת העירייה להשתתף בטקס. מאחורי במת הכבוד נראה קצהו של גן מאיר, שבאותם ימים היה עדיין מגרש ריק.

מזכיר עיריית תל-אביב, יהודה נדיבי, קורא את הגירסה האנגלית של ההכרזה על מתן שמו של המלך ג'ורג' לחלקו הצפוני של רחוב הכרמל. מימין לו ניצב ראש העיר, מאיר דיזנגוף ומימין לו קצין המחוז קרוסבי, שהודה בשם הנציב העליון, על הכבוד שחלקה העיר העברית למלך.

המיבנה הגבוה ביותר (בינתיים), ברחוב המלך ג'ורג', הוא מצודת זאב, מרכז מפלגת הליכוד. תחילת ההיאחזות של מפלגה זאת במקום הייתה צנועה ביותר: בשנות העשרים רכשה העיריה את פרדס עיסאווי, שהיה נטוע לאורך דרך סומייל. רוב שטח הפרדס הוקצה לבניית בתי מגורים, אך את בית הבאר, שמימיה שימשו להשקיית העצים, מסרה העיריה לתנועת הנוער בית"ר, כדי שתשתמש בו כמועדון לחניכיה.

עם חנוכת המיבנה, ב-28 בינואר 1928, ניתן לו השם "בית טרומפלדור". בתצלום: חברי בית"ר ואוהדים בטקס חנוכת המועדון, הנראה כאן מימין. ברקע, איך לא, נראה חלק משדרת השיקמים של רחוב הכרמל ומאחוריה צריפי שכונת נורדיה.

"מצודת זאב" בשנות ה-50

באמצע שנות ה-30 גוייסו האדריכלים משה ומרדכי בן חורין (אב ובנו) לתיכנון מיבנה גדול יותר. הקמת המיבנה החלה ב-1936 והוא היה בן שלוש קומות. אולם מחוסר אמצעים, לא הושלמה בנייתו ובמשך שנים פעלו אנשי בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית בשלד הבניין הבלתי מוגמר. בסופו של דבר אכן הושלם הבניין (בתצלום משמאל), אבל הוא היה בשימוש רק שנים מועטות. באמצע שנות ה-60 הוקם במקומו המגדל הנוכחי של "מצודת זאב" (על שם זאב ז'בוטינסקי), המשמש כיום כמרכז הליכוד.

רחוב המלך ג'ורג' כיום. מימין מתנשא בניין "מצודת זאב" הרב קומתי ובאמצע משמאל קצהו של מגדל דיזנגוף סנטר

ליקט, ערך וכתב: בני גבירצמן
benigv@bezeqint.net